

ПРОБЛЕМА ЗБЛИЖЕННЯ ШКОЛИ І ЦЕРКВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

Однією із актуальних проблем сучасного українського суспільства, яку не можна розв'язати без врахування особливостей державно-церковних та міжцерковних відносин, є проблема повноцінного забезпечення права на свободу совісті та віросповідання у сфері освіти. Останнім часом вона набула значної актуальності і викликала інтерес серед різних категорій населення України.

Як відомо, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійним організаціям надано право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей, а також навчальні заклади і групи для релігійної освіти дітей та дорослих. Користуючись цим правом, релігійні організації за роки незалежності створили широку мережу духовних навчальних закладів та недільних шкіл. Станом на 1 січня 2007 р. в Україні налічувалося 185 навчальних закладів, де здобували освіту понад 20 тис. майбутніх служителів культури.

Однак релігійні організації останнім часом все активніше намагаються інтегруватися у систему світської освіти, в тому числі й у державну. Необхідність розширення присутності релігії в освітній сфері мотивується тим, що нинішня система освіти, через відокремленість церкви від держави і школи від церкви, не в змозі духовно оздоровити українське суспільство, вивести його із кризи. Надання ж можливості релігійним організаціям доступу до світських навчальних закладів, на їхню думку, дозволить виховувати не тільки освічених і свідомих, а й високomorальних і високодуховних громадян.¹

Для надання більшої переконливості своїм аргументам прихильники зближення релігійної і світської освіти нерідко посилялися також на соціологічні дослідження, які свідчать про небайдужість суспільства до цієї проблеми. Так, за даними опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, проведених у 2005 р., 42,6 відсотка громадян України переконані, що релігійна складова має бути присутня в освітньому процесі державної школи (14,9 відсотка вважають необхідним вивчення релігійних дисциплін як обов'язкових, а 27,7 – на добровільних засадах)².

Окрім активного публічного обговорення проблеми впровадження релігійних дисциплін у систему світської освіти, неодноразово робилися спроби її розв'язання на законодавчому рівні. Зокрема, кілька законопроектів, що вносилися на розгляд Верховної Ради України, містили у собі положення, яким передбачалося включення до навчальних програм релігійно-пізнавальних, релігійно-філософських та релігієзнавчих дисциплін, що мали б інформативний характер і не супроводжувалися б виконанням релігійних обрядів. Проте через невизначеність та неконкретність понять «релігійно-філософські» та «релігійно-пізнавальні» дисципліни це положення було відхилено, оскільки давало можливість зацікавленим особам, залежно від власного ставлення до релігії, кваліфікувати ці дисципліни або як світські, або як релігійні.

Разом з тим, у галичанських областях України, починаючи з 1992 р. за рішенням органів місцевого самоврядування у загальноосвітніх школах викладається предмет «Основи християнської етики». Крім того, викладання релігійних дисциплін під різними назвами здійснювалося також у школах Автономної Республіки Крим, 17 областей України, міст Києва та Севастополя. Уже в середині 2005 р. релігійні дисципліни вивчалися у 4020 за-

■ **О.Шуба**, завідувач відділу Апарату Верховної Ради України, доктор політичних наук, професор; **О.Базар-Налисник**, докторант Міжрегіональної академії управління персоналом; **В.Онопченко**, здобувач Національного університету «Острозька академія».

¹ Васін М.С. Перспективи та соціальні наслідки надання релігійним організаціям права засновувати світські навчальні заклади //Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації. – К., 2007. – С.100.

² Релігійне навчання і виховання дітей і молоді в Україні: позиції громадян. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Релігійна освіта і виховання в Україні: проблеми і шляхи розв'язання». – К., 2005. – С.5.

гальноосвітніх навчальних закладах (19,4 відсотка від загальної їх кількості), якими було охоплено близько 356 000 учнів (7 відсотків від загальної їх кількості).³

Активним прихильником зближення релігійної і світської освіти виступає Президент України В.Ющенко. 30 травня 2005 р. на засіданні Ради Церков та релігійних організацій він вказав на потребу поживлення релігійного життя і про державну підтримку ініціатив Церкви. Особливо широкий резонанс в українському суспільстві викликала його заява про необхідність вивчення у школах «Основ релігійної етики» у формі, прийнятній для різних віровизнань. На нараді з головами облдержадміністрацій 15 червня 2005 року він заявив: «Ми зробимо все, щоб, починаючи з 1 вересня, у середніх навчальних закладах України було введено освітній курс «Християнську етику».

На виконання доручення Президента України була створена спеціальна комісія, до складу якої увійшли відомі вчені – філософи, педагоги, вчителі та представники різних конфесій. Результатом роботи комісії стала розробка «Концептуальних засад вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування». У цьому документі були визначені предмети духовно-морального спрямування – «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики», а також сформульовано мету та завдання їх вивчення.

У «Концептуальних засадах» констатувалося, що рівень духовної культури і моралі українського суспільства останнім часом помітно знижується, а загальноосвітня школа нині не забезпечена достатнім набором виховних засобів та інструментів для упередження та подолання цих негативних процесів і явищ. Саме тому освітній процес повинен спрямовуватися не тільки на надання знань з різних предметів, а й на формування всебічно розвинутої, патріотично налаштованої, духовно і морально зрілої особистості. Він має базуватися як на основі наукового осмислення дійсності, так і на скарбах духовного, морального та культурного надбання українського народу і людства в цілому.

Запропонований до вивчення курс «Етика» спрямований на поглиблення знань учнів про основні моральні норми та цінності українського народу, усвідомлення морально-етичних принципів, формування стійких установок на толерантність та милосердя, дотримання їх у повсякденному житті, а також вироблення у школярів навичок морального самовдосконалення. Особливість цього курсу полягає у тому, що він знайомить учнів із загальнолюдськими цінностями, духовними, моральними і культурними надбаннями людства. Його викладання здійснюється без релігійної агітації та навернення до тієї чи іншої конфесії.

Навчальний предмет «Основи християнської етики» реалізується через впровадження в систему освіти традиційних біблійних та християнських цінностей. Його специфіка полягає у поглибленому вивченні Біблії як основи християнського світогляду з одночасним інформуванням учнів про основи духовності, моралі та культури інших релігій. Цей курс не супроводжується виконанням релігійних обрядів.

«Основи релігійної етики» є дисципліною освітньо-виховного, світоглядного та релігійно-культурного спрямування, яка базується на моральних засадах певних конфесій, що служать фундаментом життєвих цінностей та орієнтацій сучасної людини. Незважаючи на те, що його викладання здійснюється на визначених (християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних моральних і культурних цінностях, поглибленому знайомстві з першоджерелами відповідних релігій, він не передбачає безпосереднього поєднання з певною релігійною практикою.

Відповідно до затверджених Міністерством освіти і науки України Типових навчальних планів, вивчення «Етики», «Основ християнської етики» або «Основ релігійної етики» було запроваджено у 5-6 класах, починаючи з 1 вересня 2005 р. Вибір одного з цих предметів здійснюється на підставі письмових заяв батьків або осіб, що їх замінюють, із урахуванням побажань учнів.

У процесі викладання предметів морально-духовного спрямування передбачається наповнення їх змісту матеріалами загальнонаціонального, українознавчого, регіонального та місцевого рівнів, опертя на індивідуальний досвід учнів, а також проведення екскурсій до храмів, молитовних будинків, синагог, мечетей, музеїв, перегляд кіно- та відеофільмів, репродукцій картин на біблійну та релігійну тематику, прослуховування сакральної музики, рольові ігри, дискусії тощо.⁴

Не важко переконатися, що незважаючи на гнучкість та зовнішню універсальність прийнятого рішення, запровадження викладання релігійних дисциплін у загальноосвітніх

³ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства» від 26 липня 2005 р.

⁴ Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 29 червня 2006 р. Протокол № 8/1-2 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – К., 2006.

школах не повною мірою узгоджується із положеннями та нормами чинного законодавства України в частині дотримання принципів стосовно відокремлення школи від церкви, світськості освіти та її незалежності від релігійних організацій.

Владними структурами України, органами освіти робилися кроки, спрямовані на подальше виконання вимог релігійних організацій щодо зближення світської і релігійної освіти. Так, 3 лютого 2007 р. після багаторічних наполягань Всеукраїнської Ради Церков та релігійних організацій, а також за сприяння Президента України до «Переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців» було внесено навчальний предмет «Богослов'я».

У зв'язку з цим передбачається розробити та затвердити державний стандарт, здійснити ліцензування вищих навчальних закладів, які надають освіту за цим профілем, отримати державну акредитацію цих закладів, нострифікувати закордонні дипломи цього профілю, які отримують українці під час навчання у зарубіжних закладах освіти, відкрити теологічні факультети та відділення у вищих навчальних закладах III-IV-го рівнів акредитації, незалежно від їхньої форми власності.

Домігшись на підзаконному рівні права на викладання у загальноосвітній школі предметів духовно-морального спрямування, релігійні організації проблему зближення світської і релігійної освіти розв'язали лише частково. Адже питання про здобуття ними права на заснування навчальних закладів залишається нерозв'язаним, оскільки потребує врегулювання на рівні закону.

Спроби його законодавчого врегулювання вже робилися, про що свідчать проекти законів, що неодноразово вносилися суб'єктами законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України. Остання спроба була зроблена у серпні 2006 р., коли до Верховної Ради України був поданий проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України», метою якого було надання релігійним організаціям права виступати засновниками (власниками) різних типів навчальних закладів, а також визначення потреби у таких закладах.

Однак щодо цього законопроекту експертами було висловлено низку зауважень. Насамперед, вказувалося на те, що ідея надання релігійним організаціям права засновувати навчальні заклади не узгоджена із змістом статті 35 Конституції України, відповідно до якої церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви, що відображено також у відповідному положенні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відзначалося також, що законопроект не узгоджений із положеннями Закону України «Про освіту», відповідно до яких навчальні заклади в Україні незалежно від форм власності мають світський характер, крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями.

Не враховувалося й те, що освітня діяльність є складовою соціально-культурної функції держави, а відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійні організації не можуть брати участі у реалізації державних функцій.

Крім того, пропозиція щодо надання релігійним організаціям права на створення навчальних закладів не відповідає змісту того ж закону, згідно з яким метою створення релігійних організацій в Україні є задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру.

Законодавча ініціатива не відповідає принципу незалежності освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій, закріпленому Законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту». У зв'язку з цим висловлювався сумнів щодо можливості його дотримання навчальними закладами, заснованими релігійними організаціями.

Із змістом чинних законів України не повною мірою узгоджувалося положення законопроекту, за якими органам управління релігійних організацій пропонується надати право визначати потребу у цих навчальних закладах. Адже потреба у навчальних закладах, незалежно від форм власності, та їх мережа згідно з вищезазначеними Законами України визначаються Кабінетом Міністрів України, а не релігійними організаціями.

Законопроект не враховував того, що відповідно до вимог чинного законодавства про освіту релігійні організації при заснуванні навчальних закладів мають пройти процедуру державного ліцензування та акредитації, після чого органи освіти зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням вимог державних стандартів освіти, що вступає у суперечність із конституційним принципом відокремлення церкви від держави та школи від церкви.

Законопроект не містив положень стосовно кадрового забезпечення діяльності навчальних закладів, заснованими (власниками) яких мали бути релігійні організації, хоча відповідно до Закону України «Про освіту» однією із умов створення навчальних закладів є наявність науково-методичної бази та педагогічних кадрів.

Тому 1 листопада 2006 р. Верховною Радою України цей проект Закону України було відхилено як такий, що не відповідав Конституції та законам України. Однак 2 лютого 2007

р. групою народних депутатів України було знову внесено аналогічний законопроект, яким пропонувалося врегулювати ті ж самі питання і в такий же спосіб. Проте у зв'язку із достроковим припиненням повноважень Верховної Ради України V-го скликання ці документи залишилися без розгляду.

Серед тих, хто заперечує зближення світської і релігійної освіти, є не тільки представники депутатського корпусу, а й владних структур, науковців і навіть деяких релігійних організацій. Так, відомі в Україні вчені-релігієзнавці М.Бабій, А.Колодний, П.Яроцький, кваліфікуючи впровадження релігійних дисциплін у навчальний процес світських навчальних закладів як «спроби клерикалізувати заклади освіти», попереджають, що це може призвести до нагнітання атмосфери міжконфесійного суперництва, міжцерковного протистояння, нав'язування не тільки релігійного світорозуміння тієї чи нашої конфесії, а й певних суспільно-політичних та ідейно-духовних орієнтацій і норм поведінки, що негативно позначається на морально-психологічній атмосфері самих дітей, з одного боку, та взаємовідносинах між педагогами й учнями, батьками учнів і педагогами шкіл – з другого».⁵

З такими застереженнями важко не погодитися, оскільки у міжконфесійних відносинах справді існує певна напруженість, яка може бути перенесена у школу. Саме з цієї причини відомий український дослідник релігійних проблем С.Здіорук пропонує не допускати зближення світської і релігійної освіти. Він вважає, що «сьогодні найкращий варіант – це зберегти та забезпечити подальший розвиток паралельного співіснування трьох освітніх систем – державної, приватної та релігійної».⁶

Не можна не зважати й на те, що запровадження релігійних дисциплін у шкільні курси, побоюються й окремі релігійні організації. Йдеться про представників Української Автокефальної Православної Церкви, протестантських течій, мусульман та іудеїв, які заперечують можливість викладання релігійних дисциплін у загальноосвітніх закладах. Так, архієпископ Української Автокефальної Православної Церкви Ігор (Ісиченко) вважає, що християнство не може бути шкільним предметом, тим більше обов'язковим, оскільки примушування ніколи не призводило до поглиблення віри. На його думку, формування оптимальних умов для навчання дітей релігії, віри, моралі стане можливим у разі отримання релігійними спільнотами права на відкриття власних шкіл.

Показовою у цьому відношенні є й позиція Церкви Адвентистів сьомого дня, представники якої категорично виступають проти «перетворення загальноосвітньої школи на пропагандистський майданчик для якоїсь конфесії». На їхню думку, у багатоконфесійному українському суспільстві «державна і духовна освіта мають бути розділені». При вирішенні питання про співпрацю школи і Церкви вони пропонують «рухатись виключно у межах правового поля».

У представників цих релігій для побоювання є достатні підстави. Адже, домагаючись зближення релігійної і світської освіти, кожна із релігійних організацій переслідує при цьому не лише освітні цілі, а й власні інтереси.

Досвід викладання «Основ християнської етики» як обов'язкового предмету у загальноосвітніх школах Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей показує, що вивчення цього предмету нерідко зводиться до катехізації учнів в душі Української Греко-Католицької Церкви, що викликає негативну реакцію батьків і дітей, які дотримуються інших релігійних поглядів і переконань.

Голова православного педагогічного товариства Української Православної Церкви МП протоієрей Анатолій Затовський, посилаючись на те, що православ'я порівняно з іншими релігіями зробила найвагоміший внесок у розвиток національної культури, вимагає надання своїй церкві пріоритетності у викладанні релігійних дисциплін у школі. Інші пропонують викладати у школі релігійні дисципліни представниками тієї конфесії, яка домінує в певному регіоні чи на певній території. Однак такий підхід не можна вважати достатньою мірою обґрунтованим і виправданим, оскільки він ставить релігійні організації в нерівні умови, що чинним законодавством не допускається.

Повноцінне впровадження релігійних дисциплін у навчальний процес та заснування конфесійних закладів освіти неможливе без розв'язання кадрової проблеми. Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» викладання у школі можливе лише особами, які мають відповідну педагогічну підготовку. Проте на практиці до викладання цих предметів нерідко залучаються особи, які не мають спеціальної освіти. За інформацією співробітника головного управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації В. Бліха-

⁵ Бабій М., Колодний А., Яроцький П. Про дотримання принципу відокремлення школи від церкви //Українське релігієзнавство. – №4/2005 (36): Тематичний випуск «Мораль. Релігія. Освіта». – С. 140.

ра, із 1211 вчителів, які викладають християнську етику, 637 не мають фахової освіти. Крім того, всупереч вимогам чинного законодавства до викладання цього предмету нерідко залучаються священники.

Нині підготовка вчительських кадрів для викладання предметів духовно-морального спрямування, здійснюється в основному в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти. Як правило, вона здійснюється у співпраці з конкретними релігійними організаціями, духовними навчальними закладами, спархіяльними відділами освіти тих чи інших церков.

Для забезпечення підготовки спеціалістів з викладання предметів духовно-морального спрямування в окремих вищих навчальних закладах запроваджуються відповідні спеціальності. Так, у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича понад десять років тому відкрито філософсько-теологічний факультет, у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника створено кафедру релігієзнавства і теології, а в Міжрегіональній академії управління персоналом, заснованій на недержавній формі власності, впродовж кількох років функціонує така ж кафедра, якою завідує православний священник з Церкви Московського Патріархату. Останнім часом підготовку вчителів для викладання курсу «Основи християнської етики» започатковано також у Національному університеті «Острозька академія». З березня 2007 р. на основі угоди між Львівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, Львівським національним університетом імені Івана Франка та Українським Католицьким Університетом почала діяти магістерська програма екуменічних наук.

Незважаючи на заходи, що вживаються, кадрова проблема залишається гострою і для забезпечення підготовки вчителів для викладання предметів духовно-морального спрямування в усіх школах України потрібно чимало часу. Її розв'язанню допомогло б повернення вилученого із Закону України «Про освіту» положення, що містилося в його першій редакції, яким священнослужителі, нарівні з діячами науки і культури, визнавалися суб'єктами навчально-виховного процесу.

Проблема створення та діяльності конфесійних шкіл не може бути розв'язана без вирішення питання про їх фінансування. Нині такі школи утримуються, як правило, за рахунок внесків батьків та спонсорської допомоги одновірців з України та з-за кордону. Пропонується фінансування дисциплін державного освітнього компоненту в цих школах здійснювати за рахунок бюджетних коштів, а предметів релігійного змісту – за рахунок коштів засновників та батьків учнів, що в них навчаються. Проте фінансування конфесійних шкіл в такий спосіб може бути витлумачено як форму підтримки державою певних релігійних організацій. При цьому слід мати на увазі й те, що держава бере на себе видатки, пов'язані з викладанням у школі духовно-моральних релігійних дисциплін, серед яких «Основи християнської етики» та «Основи релігійної етики».

Розв'язання наявної проблеми зближення світської і релігійної освіти неможливе без урахування зарубіжного досвіду у цій сфері. Однак, навряд чи він суттєво допоможе Україні у її розв'язанні, оскільки у світі існують різні моделі відносин школи і церкви. Крім країн з обов'язковим чи добровільним вивченням релігійних дисциплін у світських навчальних закладах, є держави, які не допускають релігійних організацій в систему освіти.

Проаналізувавши проблему зближення світської і релігійної освіти, можна дійти висновку, що вирішення цього важливого для українського суспільства питання можливе лише за умови внесення відповідних змін до Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту», «Про свободу совісті та релігійні організації» та приведення у відповідність до них підзаконних актів. Адже нині довкола цієї проблеми склалася парадоксальна ситуація: на законодавчому рівні впровадження релігійної освіти в навчальний процес по суті заборонено, а на підзаконному – дозволено. Оскільки Президент України В.Ющенко є прихильником зближення релігійної і світської освіти і одночасно суб'єктом законодавчої ініціативи, на нашу думку, саме він міг би внести на розгляд Верховної Ради України відповідні законопроекти, які всебічно врегулювали б ці питання.

⁶ Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI. – К., 2005. – С. 142.